

Горан МАКСИМОВИЋ

ИНТЕРЕСОВАЊА ЛАЗАРА ТОМАНОВИЋА ЗА ЖИВОТ, ВЛАДАРСКУ ЛИЧНОСТ И ДЈЕЛО ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША

Кључне ријечи: Петар II Петровић Његош, Лазар Томановић, Јеремија Гагић, Црна Гора, Србија, Русија, Аустрија, Турска, Бока Которска, владар и писац, владар и владика.

Научна интересовања Лазара Томановића (1845-1932), за живот, владарску личност и дјело Петра II Петровића Његоша, зачета су још у студентским данима, док је као члан Уједињене омладине српске изучавао правне науке у Пешти и Грацу. У романтичном заносу српских ђака и студената у Европи, шездесетих и седамдесетих година XIX вијека, Његош је, уз Симу Милутиновића Сарајлију и Бранка Радичевића био најсвјетлија личност, те национална и пјесничка звијезда водиља. За Томановића још и више јер је и завичајним, бокељским нитима (рођен је и одрастао у Лепетанима, у подножју Ловћена и Црне Горе), био повезан са рано преминулим српским пјесником и владаром. Прешавши у Црну Гору, по окончаном студију и са докторатом правних наука, то занимање је нарочито било подстакнуто чињеницом да је Томановић дужи низ година учествовао у извршној власти Црне Горе, за владе књаза Николе, као секретар Сената, као предсједник Великог суда, те као министар спољних послова и предсједник владе. Поред свега тога, његов књижевнички дар дошао је до изражаја још у студентским данима (превео је у Пешти 1870. године са италијанског језика *Ойсагу Фиренце* Fr. D. Guerazzija), да би се на Цетињу, након одласка Лазе Костића и Симе Матавуља, бавио уређивањем угледних часописа, годишњака и листова: *Нова Зейта* (1889-92), *Грлица* (1889-97), *Глас Црногорца* (1891-1903). Учествојући у политичком и државном уређењу земље, чији је владалац био непосредни Његошев сродник и братственик, на извору аутентичних докумената и живог усменог предања, а поводом два вијека од устоличења династије Петровић - Његош, Томановић је на Цетињу написао исцрпну и цјеловиту сту-

дију о Његошу као владару и објавио је у Државној штампарији Књажевине Црне Горе 1896. године.¹

Мада је у тренутку појављивања Томановићеве књиге, било прошло читавих четрдесетпет година од Његошевог упокојења, може се рећи да је дотадашње интересовање за његово књижевно дјело било драгоцјено, али скромно и недовољно, а да је сагледавање његовог владарског портрета остало готово потпуно занемарено и скрајнуто. Отуда се Томановићев посао и намеће као драгоцјен и храбар истраживачки напор, те искрена жеља да се на потпуно аргументован начин демистификује Његошева улога у конституисању модерне државне управе у Црној Гори и да му се ода подједнако признање и као владару, а не само као пјеснику. У предговору се Томановић осврће на то да је за писање књиге користио прије свега документарну грађу из дворске архиве на Цетињу, а затим даје извјештај и о претходницима, чија су му истраживања послужила као драгоцјен научни извор и подстицај: о Димитрију Милаковићу, Милораду Медаковићу, Светиславу Вуловићу, Марку Драговићу, Нићифору Дучићу; затим о двојици руских истраживача: П. А. Лаврову и П. А. Ровинском, о енглеском путописцу Вилкинсону, те о двојици српских књижевника, који су у биографско-мемоарској и путописној форми оставили свједочења о Његошу, о архимандриту Јоаникију Памучини и Љубомиру Ненадовићу. Кад је ријеч о усменим предањима и сјећањима Његошевих савременика, она су најмање кориштена и само у оној мјери у којој се подударају са писаним документима.

Томановићева студија је сачињена из шест дјелова. Први дио, под насловом “До ступања на владу”, укратко казује о годинама владавине Његошевог стрица Петра I Петровића, о његовој бризи око избора насљедника, о васпитању Рада Томова Петровића, нарочито у Топлој код ученог калуђера ЈОСИФА Троповића, а затим и на Цетињу гдје му је учитељ био српски пјесник Сима Милутиновић Сарајлија, да би иза тога истраживачка пажња била усмјерена на приказ опорукe и смрти Петра I, те на проглашење Петра II за насљедника. У другоме дијелу, под насловом “До посвећења за владику”, приказане су почетне и бурне године Његошеве управе на Цетињу. Односи се то на укидање гувернадурства, на долазак Ивановићев из Русије и установљавање Сената, на одлазак са Цетиња Симе Милутиновића и именовање Димитрија Милаковића за дворског секретара, на велике буне у Албанији и Босни против султана, те на односе Црне Горе према Мустаф-паши Бушатлији и Хусеин-капетану Градашчевићу, на став Милоша Обреновића и Али-паше Ризванбеговића

¹ Др Лазар Томановић, *Петар Друџи Петровић-Његош као владалац*, Државна штампарија, Цетиње, 1896. (Сви каснији цитати преузети су из истог издања. Број у загради након наведеног текста означава преузету страну).

према тој буни, као и на посредовање руске дипломатије, заједно са конзулом у Дубровнику Јеремијом Гагићем, да се изгледе односи Црне Горе и Турске након пропасти побуњеника, све до одласка Петра II у Русију на завладичење. У трећем дијелу, под насловом “До другог поласка Петра II у Русију”, приказано је величанствено посвећење Његошево у Петрограду, у присуству самог руског цара Николаја I Романова, затим је представљен Ивановићев покушај да у Његошевом одсуству преузме власт у Црној Гори, да би по Његошевом повратку Ивановић био протјеран, а осветљени напори младога владара да у Црној Гори установи модерну државну управу, што је било праћено снажним отпорима племена, бројним сплеткама и аферама, те да успостави добре односе са пограничним Турцима, а нарочито са херцеговачким Али-пашом Ризванбеговићем. У четвртом дијелу, под насловом “До четрдесетосме године”, описан је други Његошев одлазак у Русију, а затим и проблеми успостављања црногорске границе са Аустријом, приказана је смрт херцеговачког великаша Смаилаге Ченгића, те бурни црногорски догађаји са Турцима на арбанашкој граници, послје доласка Осман-паше Скопљака за скадарског везира, који ће имати за посљедицу губљење острва Врађине и Лесендре на Скадарском језеру, иза којих је услиједило дуготрајно и неуспјешно посредовање руске и аустријске дипломатије да се мирним путем разријеша тај опасни спор. У петом дијелу, под насловом “На врхунцу свога позива”, поред нових сукоба са Аустријом на приморској граници, који су били условљени аустријским подизањем тврђаве Мирац на самој линији разграничења изнад Будве, нарочито је пажљиво расвијетљена велика мисао Његошева поводом револуције из 1848. године, затим његови односи са Јелачићем, дипломатски договори са Србијом, те велико разочарање Његошево у Русију, поводом интервенције руског оружја у корист Аустрије, које је имало за посљедицу потпуно рушење револуционарних идеала и наде Његошеве у ослобођење и уједињење Српства. У шестом дијелу, под насловом “Посљедњи дани”, описана је појава Његошеве грудобоље, покушаји лијечења у Италији, повратак у Црну Гору и смрт, затим је приказан Његошев тестамент, избор Данила Петровића за насљедника, а наредом с тим и сложене и трагичне политичке околности у окружењу, као што је погубљење Али-паше Ризванбеговића, долазак Омер-паше Латаса за босанског везира и сталне пријетње Црној Гори, те приказ опште руске политике на Балкану која је често била на штету српског народа.

Због туробних политичких околности које су пратиле његову двадесетогодишњу владу због честих размирица међу црногорским племенима које су исцрпљивале, кидале и растуживале младога владара, Томановић назива Његоша “ловћенским Прометејем” чија је романтична душа била заробљена и спутана у црногорском камену и кршу, а чије су

идеје биле далеко испред свога немилосрдног и варварског доба. Зато се Томановићева студија и може посматрати не само као историјска расправа о значају и улози Његошеве владарске личности, него и као психолошка генеза скривене и затомљене природе, интимног бића и личних хтијења пјесника заробљеног судбином предводника и владара једног дијела малог и слободарског национа, какав је био српски народ на просторима тадашње Црне Горе.

Томановић нарочито усмјерава пажњу на оне догађаје из владарског Његошевог доба који су недовољно били освијетљени у дотадашњој литератури или су били извор полемичких тонова и расправа. Зато он детаљно и веома пажљиво излаже посљедне дане Петра I, а затим и смрт његову, послје четрдест и осам година управљања Црном Гором, на Лучиндан 1830. године. При томе, посебно наглашава да је у тестаменту, који је Свети Петар Цетињски диктирао у перо Сими Милутиновићу Сарајлији, за наслједника престола одређен Радивоје Томов Петровић. Ту посљедњу вољу преминулог господара сви племенски главари су прихватили, па је острошки архимандрит Јосиф закалуђерио по црквеном правилу младога Рада и именовоа га за наслједника Петра I и новог господара Црне Горе. Томановић се детаљно осврће на покушај гувернадур Вука Радоњића да оспори тај избор, те да доведе у питање тестамент старог владике, како би изборио за себе владарску позицију и потиснуо династију Петровића са владарског трона. Добро је то предочено кроз анализу преписке руског конзула у Дубровнику, Јеремије Гагића, који је убрзо прозрео ту намјеру и предузео све дипломатске кораке да млади господар на Цетињу спријечи погубне кораке Радоњића, поготово што су они чињени у дослуху са аустријским властима у Котору. Ако се у томе случају показао као вјеран тумач догађаја и пријатељ Црне Горе и њеног господара, у каснијим неким случајевима, поготово оним који се односе на покушај предсјеника новооснованог Сената на Цетињу, Ивана Ивановића (Вукотића), да завлада Црном Гором као нови гувернадур, и то, испоставиће се, на основу “лажне царске грамате” коју је тобоже донио из Русије, и потисне тек устоличеног младог господара, тако што ће му оставити само црквену власт, према истраживањима Лазара Томановића, руски конзул Гагић није био дорастао своме задатку, пристрасно је и на Његошеву штету представљао догађаје руској влади и на све начине подржавао Ивановићеве амбиције.

У првој години Његошеве управе Црном Гором, дешавају се и крупни догађаји у непосредном окружењу, што ће младога владара ставити у велика искушења. У Албанији и Босни долази до побуне локалних господара против султана, у чему Његош види наду за протјеривање Турске са Балкана, тако да успоставља добре односе са Мустаф-пашом Бушатли-

јом из Скадра и обећава му уточиште у Црној Гори ако његова буна буде угушена. Томановић добро освјетљава тај замршени историјски моменат и показује каквим је све недоумицама и дипломатским притисцима био изложен млади Његош. Јеремија Гагић се противио било каквом савезу са побуњеницима, јер се плашио касније могуће султанове освете Црној Гори, а Његоша упућује на усклађивање политичких потеза са књазом Милошем у Србији, који је опет лукаво подржавао Бушатлијину буну у Албанији, а радио све против Градашчевића и држао га у страху да ће са српском војском ући у Босну.

Посвећење за архијереја Петра II Петровића Његоша у Петрограду, на Преображење 1833. године, представља свакако најсвјетлији тренутак у животу младог црногорског господара, који је “својим високијем растом и умиљатијем и лијепим лицем био очарао племенита срца добријех и великодушних Руса”(42). Томановић наведени догађај интерпретира углавном на основу свједочења Милорада Медаковића, из кога наводимо карактеристичан моменат првог Његошевог сусрета са царем Николом: “Прича се, кад је цар Никола први пут примио младог господара црногорског, под упечатком његове дивне појаве, да га је ословио овим ријечима: ‘Ти си виши од мене!’ - а познато је, каква је величанствена појава био цар; Петар II одма ће цару духовито: ‘Нико није виши од цара рускога, него само један Бог!’”(43). Послије пет мјесеци проведених у Русији, пошто је појачао и снажно утврдио дотадашње и успоставио нове везе између Црне Горе и Русије, Његош се Враћа на Цетиње у децембру мјесецу. Успут је у Бечу купио штампарију и допремио је у Црну Гору, с намјером да обнови традицију негдашњег штампарства у отаџбини, а прве књиге, ‘Његошеве збирке; *Пустинњак цетињски* и *Лијек јаросији шурске*, објављене су већ 1834. године.

Томановић се пажљиво осврће и на Његошево енергично реформисање и уређење државне управе у Црној Гори, након повратка из Русије (оснивање школа, оснивање типографије, установљене перјаника и гвардије, рад на сузбијању племенских сепаратизама и самовоље), на отпоре покушају установљавања државног пореза, мада је он био више симболичан и имао је за циљ “да се у народу развије осјећање неке дужности према држави и у мирно доба” (46), због којег су чак у Бјелопавлићима и пуцали на господара. С друге стране, освјетљено је ружно сплеткарење протјераног гувернадуре Ивановића и његовог замјеника у Сенату, Вучићевића, против Његоша на рускоме двору, те настојање да покажу како је у Црној Гори завладала несагласност и расправа међу племенима, како се шири велико незадовољство против младог владара, који “се само занима ловом и стихоторством”, те “својим саблазнивљивијем владањем навлачи на себе осуђивање и мржњу”(75). За таква политичка подметања, Ње-

гош сазнаје преко свога пријатеља у Петрограду, руског ђенерала Прерадовића, на основу чије преписке Томановић и расвјетљава читав догађај, тако да покушава крајем 1836. године отићи лично у Петроград и разувјерити руску владу о тим лажима. Тек послје неколико мјесеци чекања у Бечу, добио је дозволу руских власти и стигао у Петроград 18. маја 1837. године. За мало дана проведених у руској престоници, у којој је остао до 12. јуна, сусрео се са многим званичницима, на крају и са самим царем Николом и у потпуности га разувјерио о злонамјерним клеветатама противника, а руски суверен му је у знак подршке повећао годишњу помоћ за Црну Гору са хиљаду на девет хиљада цекина.

Као посебно важан догађај у унутрашњем животу Црне Горе, који ће “бити од не мале помоћи младоме владоцу” (51), приказано је “откриће моћи Светог Петра цетињског”, послје јављања у сну своје наследику, на Лучиндан 1834. године. Томановић наглашава да након ширења ове “прерадосне вијести” по народу “Црногорци хиљадама поврве на Цетиње, да се поклоне светијем моћима. Многи су главари и свештеници над њима од радости плакали” (52), тако да је Петар I и као светитељ “благотворно утицао иа народно јединство и мир унутрашњи, што је младоме владоцу у велике олакшало његов тешки положај у почетку увађања унутрашње државне управе” (52).

Кад је ријеч о спољашњим приликама и односима аустријског и турског сусједа према Црној Гори, Томановић указује на више спорних момената, који су оптерећивали Његошеву владарску позицију, али и показивали његову дипломатску храброст у ношењу са моћним и бахатим свјетским силама, које нису презале да нанесу штету малој и слободној, али непризнатој држави, каква је тада била Црна Гора. Спор са аустријским властима око манастира Стањевићи и Маине, избио је одмах послје смрти Петра I, због тврдњи да се ови српски православни манастири, који су још из времена Млетачке Републике били под црквеном јурисдикцијом цетињских митрополита, налазе на аустријској земљи. Најбоље то показује примјер манастира Стањевићи за који су Аустријанци тврдили да је био “уступљен покојном митрополиту само за његова живота, а сада треба да га заузме аустријска војска” (53). Пратећи пажљиво дугу и компликовану историју разграничавања с Аустријом, Томановић наглашава да при томе “не пада ни сјенке какве одговорности на владику”, напротив, чврсто је и патриотски бранио интересе своје отаџбине, а као главног кривца што је Црна Гора изгубила два поменута манастира именује “руског цара Александра I, који је наредио Петру I-ом да остави Боку Аустрији, не постаравши се не само ни за границе Црне Горе, него ни за старинска права цетињске митрополије, уживана у Боки” (117).

Док је наведени сукоб са Аустријом тињао годинама и подстицао бројне, чак и кржаве обрачуне на Паштровској Гори у љето 1838. године,

односи са херцеговачким Али-пашом Ризванбеговићем, поред почетног ратног окршаја на Грахову, око статуса племена Бањана, у лјето 1836. године, кад је погинуло и девет Његошевих рођака, касније су, поготово након преговора и потписивања примирја у Дубровнику, у септембру 1842. године, гад су се Његош и Али-паша побратимили, изглађени и Његош је успоставио дугогодишњу блиску сарадњу са овим херцеговачким потурчењаком, који је памтио своје српске и православне коријене и због тога био веома наклоњен хришћанској раји у Херцеговини. Томановић интерпретира бројна писма из Његошеве и Али-пашине преписке, како би показао касније добре односе који су постојали међу њима.

Томановић се посебно осврће и на зле оптужбе да је Његошево владање било искључиво свјетовно, те да није калуђерски живио у складу са својом духовном и владичанском улогом, које су изговарали противници младог господара, а којима се у једном тренутку био прикључио и руски конзул у Дубровнику, Јеремија Гагић. Као што је прије њега Ровински оправдавао ову Његошеву 'ману' и опомињао да се од младог владара, у двадест и петој години, а уз то још и пјесника, не може тражити да се претвори у аскету, попут старог митрополита, тако и Томановић такво Његошево опредјељење тумачи чињеницом да је друга дужност, "дужност господара Црне Горе надмашавала владичанску"; "То је захтијевао највиши државни интерес Црне Горе, ком су се захтјеву подлагали и сви претходници Петра II-ог, особито од како су митрополити - господари Петровић-Његоша почели владати. Њихова се владавина и не може назвати теократијом, којом се обично називље само за то, што је представник врховне власти био црквени поглавар. Тако за вријеме Петра II-ог и та привидна теократија готово ишчезава"(81).

Додатну владарску невољу, причинјавали су Његошу његови најближи сродници, старији брат Перо Томов и први рођак, повратник из Русије, Ђорђе Савов, јер је сваки вукао на своју страну, осјећао се јаким и штитио своје неумјерене пријатеље. Ровински издваја као нарочитог демагога Ђорђа Савова, који се настојао пред владиком представити као "заштитник народнијех интереса", а заправо су се иза тога скривале неке личности које владика није трпио и који су били велики преступници. Томановић на све то износи и сумњу да је Ђорђе имао притајене владарске амбиције, "да је хтио да игра улогу равну с владиком"(84), што се најбоље потврђује и из каснијих догађаја при доласку на власт књаза Данила, "кад се он опет појављује претендентом"(84).

Као Његошево најболније владарско искуство и отворену рану коју је и у гроб понио, Томановић описује губитак острва Враћине и Лесендре у Скадарском језеру. Скадарски Осман-паша Скопљак их је запосјео у септембру 1843. године, док се Његош бавио с војском на Грахову и

преговарао о миру с Али-пашом, послије кризе коју је изазвао немили догађај на Башиној води, кад су на неразјашњен начин побиијени Али-пашини преговарачи са Црногорцима око границе према Херцеговини. Пошто је руска влада спријечила Његоша да војнички поврати ова два стратешка острва, која су била “врата Црне Горе” и важно привредно средиште “излова” укљеве, тако што му није помогла да сагради брзе галије за борбу на води, развила се жива дипломатска активност Русије и Аустрије да натјерају Порту мирним путем да напусти освојена острва. Томановић пажљиво интерпретира све те силне и неуспјешне дипломатске представке, а напоредо с њима и живу и оштру преписку Његошеву са скадарским Осман-пашом Скопљак, који је био син силног Сулејман-паше, поријеклом из Скопља “од старе знамените српске породице”(134). У тим писмима је владика, између осталог, покушавао да уразуми турског силника “напомињањем заједничке српске крви и језика”(141), али није било велике помоћи, него је овај све више покушавао подмићивањем да узмути погранична црногорска племена, особито Куче, што је, између осталог, за последицу имало велику побуну у Црмници, за Његошевог боравака у Бечу у зиму 1847. године, коју је предводио Маркиша Пламенац, један од највиђенијих перјаника и Његошевих миљеника. Наводимо карактеристични дио из поменуте преписке, “у коме се према тачном закључку Томановићевом - огледа велика мисао” Његошева: “Ја сам инокосан, ја сам сирак - помисли: ће су ми браћа славни и гласовити кнезови и војводе нашег царства, ће је Црнојевић (Бушатлија), ће је Обрен Кнежевић (Махмут-Беговић), ће је Кулиновић? ће је Скопјак? ће је Видајић? ће је Филиповић? ће је Градачевић? ће је Сточевић? ће је Љубовић? па ће су многи остали? Камо господа и цвијет нашег народа? да своје отачаство и своју славу заједно потражимо! *Да смо сви на једно, онда бих ја с њима нешто велико пошражио.* - Бог сам знаде када ће се они своје славе споменути и до када ће се ова моја браћа од своје рођене браће туђити и називати се азијатима *и до када ће за њују користи рашоваши, не сјећајући се себи ни својеџа...* “(153).

Томановић лијепо описује и Његошев боравак у Бечу, на јесен и у зиму 1846. на 1847. годину, кад му је штампан *Горскл вијенац*, а нарочито пажљиво приказује Његошев сусрет и измирење са Милошем Обреновићем. Посредовањем сликара Настаса Јовановића, дошло је до састанка на којем су се загрлили и изљубили, а Милош се био и заплакао. Томановић вјерује да је то “лично познанство било узроком, те владика избриси из посветне пјесме *Праху оца Србије у Горском вијенцу* оне стихове који су тачкама испуњени”(145). Такође, освјетљавајући тај догађај из више угла, Томановић доводи у сумњу свједочење Милана Ђ. Милићевића, објављено у часопису *Коло* (1889, број 1), да је Његош тад тражио од Ми-

лоша новаца да сагради лађе којима би изгубљена острва, Врањину и Лесендру, војнички повратио. “То нема основа; прво, ту мисао о лађама владика је морао напустити још г. 1844; друго, владика није био у нужди, да тражи новаца за те лађе. Владика је баш тада 10,000 дуката у бечкој банци на добит оставио” (145).

Годину 1848. и велика револуционарна гибања у Европи, Његош је доживио у великом и романтичном заносу да је куцнуо час за дефинитивно ослобођење српског и осталих јужнословенских народа од Турака, али и од Аустро-Угарске монархије.

Томановић то исказује кроз анализу тадашње његове преписке са књазом Александром Карађорђевићем у Београду, баном Јелачићем у Загребу, са револуционаром Николом Томазеом који се нашао на челу обновљене Млетачке Републике у Далмацији, са Дубровчанином Медом Пуцићем. Сличну улогу је имао и Његошев проглас од 20. маја упућен Бокељима и Дубровчанима, као “драгој браћи од обје цркве”(175). У том смислу су нарочито драгоцјене завршне реченице Његошевог писма упућеног књазу Александру у Београд, након што је овај послао Србима у Војводини помоћ против Мађара: “Куд би та срећа српска, мјесто војводства да се онда на Босну кренуло, данас би се у рукама имало оно, што се не би могло лако изгубити; да једном може букнути ентузијазам силнога нашега народа у Турској, с подобним мјестоположенијем, Србима не би нико могао лако главе доћи; мени се види, да ми ово свагда можемо уредити” (176).

Значајну пажњу Томановић посвећује и анализи Његошевих односа са двјема српским династијама у Београду. У вријеме Градашчевићеве буне дошло је до знатног хлађења веза са Милошем Обреновићем, а до поновног приближавања је, како смо претходно видјели, дошло тек у Бечу почетком 1848. године. С друге стране, Његош је са одушевљењем поздравио долазак књаза Александра на престо, још крајем 1842. године, а иза тога успоставља с њим блиске и присне односе. Тако га већ у новембру 1843. године моли да опрости Јовану и Максиму Николићу, који су добјежали на Цетиње као учесници у покрету против Карађорђевића у Србији, како би се слободно могли вратити у отаџбину, јер су се искрено покајали. Затим му је из Беча, почетком 1844. године, упутио писмо у коме га моли “да даде Вуку Карацићу пенсију, коју му је био укинуо, одиста као Обреновићевцу”(186). На сличан је начин одржавао преписку и са младим књазом Михаилом Обреновићем, о чему свједочи писмо упућено Његошу из бање Рохич, 27. јула 1848. године. Томановић запажа да су млади књажеви Србије, Александар Карађорђевић и Михаило Обреновић, “први дали Петру II-гом наслов *свјетлосићи*, као земље господару”(187). Његош је водио и живу преписку са Илијом Гарашиним о разли-

читим актуелним проблемима: о упису двоје црногорске дјеце у школу у Србији, о пријему црногорских иселеника у Србију, који су већ данима чамили у карантину у Мокрој Гори и слично. У вријеме револуционарних догађаја 1848. године, Његошева преписка са српским владарима и политичарима попримила је и конспиративне размјере, тако да се као дипломатски посредник између двије српске престонице појављује књижевник Матија Бан, који је о својим доласцима на Цетиње и сам оставио дивне записе и сјећања. Његош је тада одликовао војводу Книћанина највишим војничким одличјем, Обилићевом златном медаљом, коју је додјеливао за ратне заслуге за Српство, желећи тиме изнова да истакне неопходност сличне акције у Босни.

Клицу Његошеве грудобоље и посљедње године живота, Томановић описује из два угла: кроз сагледавање нових политичких невоља које су пратиле ионако тегобну судбину Црне Гору, због ратничке политике Омер-паше Латаса, пошто је крвавим репресалијама загосподарио Босном и Херцеговином; те кроз приказ владициног боловања, трагања за лијеком у Италији у зиму и пролеће 1850-51. године, кад се упознао за Љубомиром Ненадовићем, све до посљедњих дана живота, писања тестаментa, избора наслједника и саме смрти у октобру мјесецу 1851. године. Први знаци неизлечиве болести Његошеве јавили су се у пролеће 1850. године (“један дан играјући на биљару стаде крв бацати...”), послје чега је отишао у Прчањ да се лијечи. Из Томановићеве анализе Његошеве преписке са угледним которским љекаром Маринковићем, нарочито на основу писма од 10. августа, јасно је да је владика почео да слути скору смрт: “У мојој болијести ја сам и о смрти помишљао, него ова мисао ни мало мени шкодила није, но шта више, зраке су ми душевне лакше кроз тијело проницале, како сунчане зраке кроз танке и раздробљене облаке што лакше пронику. Моја је идеја међу небесима и гробницом смјело лећела, и ја сам смрт овако разумјео: или је тихи, вјечни сан, који сам боравио пређе рођења; или лако путовање из свијета у свијет, и причислење бесмртноме лику, и вјечито блаженство...” (199).

Томановић са нарочитом пажњом интерпретира Ненадовићев путопис *Владика црногорски у Италији (Писма из Италије)*, и захваљујући томе нас извјештава о посљедњим мјесецима живота и боловања црногорског господара, да би на основу другог Ненадовићевог путописа *О Црногорцима (Писма са Цетиња)*, приказао његов повратак на Цетиње у јулу мјесецу, а затим и саму смрт 19. октобра 1851. године. На крају, Томановић усмјерава пажњу на Његошев тестамент, написан још у мају 1850. године у Прчању, а похрањен на чување код руског конзула у Дубровнику, Јеремије Гагића.

Мада је Његош још прије поласка на лијечење у Италију, у Прчању у кући Антона Луковића, био објелоданио црногорским главарима свој избор Данила Петровића за насљедника престола, што је послије потврдио и у тестаменту, Томановић наглашава да је било покушаја од стране Његошевог брата, Пера Томова, иначе предсједника Сената, да не поштује тестаментарну вољу и приграби власт за себе, али да је то “енергичном дипломатском акцијом” осујетио барон Мајндорф, руски посланик у Бечу. Ни Његошева тестаментарна воља да буде сахрањен у црквици коју је саградио од камена на Језерском врху на Ловћену, није одмах била испуњена. Због дуготрајног и великог невремена на Цетињу, најприје је био сахрањен у гробници манастирске цркве, а тек у септембру 1855. године књаз Данило је пренео његово тијело на жељено мјесто на Ловћену.

Да би употпунио слику Његошеве личности из различитих углова, Томановић на крају студије даје кратке изводе из записа Руса Ковалевског, Енглеца Вилкинсона, Руса Попова, Италијана Франческа Караре, те Србина Милорада Медаковића, како би потврдио још једном ону већ спознату истину, да је Његош својом појавом и карактером плијенио и освајао свакога ко је имао срећу да га непосредно упозна, Томановић жали што Његошев дугогодишњи секретар и пријатељ, Димитрије Милаковић, није из великог страхопоштовања да неће умјети довољно добро да представи стварну величину господара и пјесника; оставио записе и своју слику о њему. Из истих разлога ни Томановић се није усудио да пише о владици као пјеснику, остављајући то другом и вјештијем перу, што је права штета, јер само је он, који је тако поуздано протумачио Његошеву владарску улогу, могао да препозна и онај драгоцјени удјел “владара у пјеснику”.

Goran MAKSIMOVIĆ

SUMMARY

The essay is an analysis of Lazar Tomanović's Study *Petar Drugi Petrovic Njegoš kao vladalac (Petar II Petrovic Njegoš as a Ruler)* published by the State Printing-Works of the Principality of Montenegro, at Cetinje in 1896. Attention is given to archival sources, diplomatic petitions, official and private correspondence of Njegoš, that were used as analytical materials for the said Study. At the same time attention is given to those valuable predecessors whose research served Tomanović as analytical examples and incentive. (Dimitrije Milaković, Milorad Medaković, Svetislav Vulović, Marko Dragović, Ničifor Dučić, Joanikije Pamučina, Ljubomir Nenadović, P.A. Lavrov, P. A. Rovinski...). In the six chapters of his book Tomanović specially dedicated his attention to the events and occurrences that caused disagreement and arguments among the former research workers, contributing to the trustworthy appreciation of Njegoš ruling era, as well as his personality and character.